OAMENI ȘI CĂRȚI DE DINCOLO DE PRUT

Iulia MĂRGĂRIT

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București*

Rezumat. În comunicarea de față este evocat „un om de carte” din spațiul basarabean, filologul Galaction Verebceanu. Cercetător cu o excelentă pregătire lingvistică, interesat profund de vechiul scris românesc, a realizat studii de fonetică, morfologie, sintaxă, lexic pentru limba „veche și-nțeleaptă” din „Alexandria”.

Parcursul cărții i-a reținut atenția sub toate aspectele limbii pe care le-a cercetat îndeaproape. Dintre acestea, baza de referință a constituit-o compartimentul vocabularului, cel mai susceptibil de comentarii din punctul de vedere al frecvenței și răspândirii, dat fiind caracterul său arhaic. GV a întocmit un excelent repertoriu incluzând unitățile lexicale învechite, în prezent, mai ales ca semantism, conservate, sporadic, la nivel dialectal ori ieșite din uz.

Cuvinte-cheie: Galaction Verebceanu, „om de carte”, analiză onomastică, „Alexandria”, unități lexicale învechite, semantism.

Abstract. In the present communication it is evoked “a book man” from the Bessarabian space, the philologist Galaction Verebceanu. A researcher with an excellent linguistic training, deeply interested in the archaic Romanian writing, he realised phonetics, morphology, syntax, lexicon studies for the “old and wise” language of “Alexandria”.

The reading of the book caught his attention in all aspects of the language, which he researched closely. From these, the reference base was constituted by the vocabulary compartment, the most susceptible to comments in terms of frequency and distribution, given its archaic character. GV has compiled an excellent repertoire including obsolete lexical units, at present, especially as semantics, preserved, sporadically, at the dialectal level or obsolescent.

Keywords: Galaction Verebceanu, “a book man”, onomastic analysis, “Alexandria”, obsolete lexical units, semantics.

Am recurs la sintagma din titlu cu intenția de a scrie despre un „om de carte”, întâlnit într-un spațiu anume: dincolo de Prut. Avea și are ca profesie, după cum am anunțat, *cartea*: fie o citește, fie o scrie, fie și una, și alta. Cu alte cuvinte, separarea celor doi nu prea este cu putință, de unde și titlul binar. Trebuie să mai adaug

că tot acolo, în același spațiu, cunoscusem deja astfel de persoane, începând cu momentul în care autoritățile sovietice au permis vizitele româno-române. Evident, doar pentru nativii din zona secționată din teritoriul românesc! În vizită fiind, ca persoană privată, am avut parte de omenia localnicilor: neamuri și neneamuri. Am putut constata că pe planetă se mai conservă „oaze” cu astfel de ființe păstrătoare și purtătoare ale calității umane supreme cu care Providența și-a înzestrat creația pentru a veni pe Pământ. Atunci, m-am alăturat necondiționat abatelui Paul de Marenne a cărui întâlnire cu ospitalitatea moldovenească (fiind vorba de Moldova integrală) a rămas, dacă nu în analele istoriei, cu siguranță în cele ale literaturii, cu sprijinul lui M. Sadoveanu. Mult mai târziu, când *perestroika* a favorizat unele modificări imprevizibile și s-au deschis frontierele, mi-a fost dat să cunosc „pe linie de serviciu”, oficial deci, omologii cu care urma să întrețin o fructuoasă colaborare. În această calitate, am făcut cunoștință cu dl. Galaction Verebceanu (= GV), secretar științific în structura *Institutului de Filologie* (cred că avea un alt nume pe atunci, *mais c'est la même Jeanette...*). După cum bine se știe, la întâlnirea a două persoane, impresia primă este decisivă. În cazul meu, nu ar fi trebuit să mă mai surprindă zâmbetul și luminozitatea din privirea amfitrionului, dovezi ale renumitei ospitalități din partea locului, fiindcă luasem deja act. Cum mă așteptam, dl. GV și-a onorat oaspeții cu asupra de măsură. Mai adaug că sentimentul de confort și destindere, în beneficiul musafirului, cu o astfel de gazdă, m-a însoțit în toate sejururile, nu puține, de care m-am bucurat revenind „la baștină” (un cuvânt mai mult decât uzual în zonă!). În schimb, de atunci și până astăzi, m-a săcâit (scuzați familiarismul!) numele domnului secretar în toată integralitatea sa, prenume și nume de familie. Ca filolog, m-a preocupat obsesiv proprietatea termenilor și mi-am propus să îi clarific în interes personal. Prin urmare, și de această dată, cu puteri mici, am încercat o explicație plauzibilă. Involuntar, pentru început, a survenit conexiunea cu numele binecunoscutului scriitor *Gala Galaction*, în ciuda identității parțiale și a poziției diferite a componentelor. Apoi, origini distincte, pe de o parte, un pseudonim adoptat pentru rezonanțele sale speciale, de cealaltă parte, un prenume, selectat cu afecțiune părintească din onomasticonul local! Căci alegerea *Galaction*, în cazul de față, s-ar explica, după mărturia „proprietarului”, prin opțiunea maternă. Au intrat în joc, probabil, ineditul onomastic, raritatea acestuia și statutul purtătorului respectiv, dascăl de parohie. Poziționat social ceva mai sus decât un mirean, numele acestuia, în buna credință a mamei, ar fi putut asigura copilului un permanent patronaj, camuflat în calitatea criptică a antroponimului. Dincolo de supozițiile de mai sus, sursele informative confirmă un nume calendaristic, de origine greacă, cu o semnificație particulară „cel care trăiește la înălțime, printre nori”, destin mai puțin obișnuit pentru ființa umană. După Iorgu Iordan (*Dicționar al numelor de familie românești*), Galaction constituie, restrictiv, un „nume călugăresc” care circulă

exclusiv în mediu slav (bg., rusă, ucr.) și care ar sugera reclusiunea pentru purtător. La rigoare, într-o interpretare personală, aş zice că, *Galaction* anunță o persoană ale cărei preocupări trec dincolo de planul ușor accesibil, interesându-l, în domeniul filologic, de exemplu, „viața... cuvintelor” care au fost, cândva, se înțelege, nu tocmai la îndemâna cercetătorului. Reperarea și cunoașterea lor presupune *strădanie*, *patos*, ultimul cuvânt cu origine în înțelepciunea elenă. Venind pe lume într-o localitate cu nume neîntâmplător, Slobozia, una din multele Slobozii din țările române, am putea crede că localnicii, la naștere, primesc în dota lor spirituală, un anumit *dar*, astfel încât, în calitate de profesioniști, să tindă spre a cunoaște... necunoscutul. Continuând analiza onomastică, din punctul de vedere al numelui de familie, acesta ar releva un construct românesc, cu un derivativ specializat în domeniu pentru a exprima originea (*-eanu*) și o bază mai greu identificabilă. Mi-ar fi plăcut să-l asociez cu denumirea unui obiect panbasarabean, inseparabil de gospodari și gospodăriile lor: *veretcă*. Deși sunetele nu corespund la confruntare, mi-e greu să renunț la fantezie: *Veretceanu*, cu asimilare de timbru (sonoră/surdă [v] – [t] > [v] – [d]): *Veredceanu*, cu repetarea aceleiași modificări (labială/dentală > labiale: [v] – [d] > [v] – [b]): *Verebceanu*. Dar dorința de a rezolva cazul mă obligă să admit și că s-ar putea să fie implicat vreun toponim sau orice altceva, așa că rămân în etapa de ipoteze pe care o las deschisă.

Am afirmat *supra* că în cazul nativilor denumiți *Galaction* nu riscăm dacă le atribuim un anumit *patos* (= pasiune) în profesia lor. În cazul discutat, după cum am putut constata, GV nu a ezitat să exploateze oportunitățile create de cadrul geopolitic pentru exprovincia românească. În acest sens, între altele, a urmărit câteva manuscrise românești aflate în Arhivele Rusiei. Rezultatul cercetărilor a apărut într-o publicație cu nume emblematic pentru autor: „Destin românesc”, Revistă de istorie și cultură, an VII, 2000, p. 23–28. De la semnalarea și descrierea unor „comori” ale culturii noastre, GV merge mai departe, pătrunzând în intimitatea lingvistică a lucrărilor respective, vechi cărți populare în manuscris. Pentru credibilitate, ne-am oprit asupra unui eșantion dintr-un studiu mai amplu. Este vorba de o variantă moldovenească a unui exemplar, din seria cărților populare specifice epocii, „Alexandria”, copie efectuată în 1790, la Chișinău, cu o soartă demnă de neamul pe care îl reprezintă. Rătăcită în spațiul slav, a fost identificată de GV. Parcurgerea cărții i-a reținut atenția sub toate aspectele limbii: fonetică, morfologie, sintaxă, lexic, pe care le-a cercetat îndeaproape (v. „Philologia” 2014, nr. 1–2, p. 72–136, 3–4, p. 76–86, 2015, nr. 1–2, p. 80–103, 3–4, 82–93). Dintre acestea, ca bază de referință am ales compartimentul vocabularului, cel mai susceptibil de comentarii din punctul de vedere al frecvenței și răspândirii, dat fiind caracterul său arhaic. GV a întocmit un excelent repertoriu incluzând unitățile lexicale învechite, în prezent, mai ales ca semantism, conservate, sporadic, la nivel dialectal ori ieșite din uz:

bătaie „bătălie, război” (*Împărate Alexandru, Atina nu o vei lua cu bătaie* s.v.). Regăsim lexemul la M. Eminescu: (*Urlă câmpul și de strigăt și de tropot de bătaie* Scris. III) ori la Coșbuc (*Așa mi-a spus Ion să-ți scriu / Iubească-ți-l pământul! / Ș-am tot lăsat pân-a fost viu / Și-mi țin acum cuvântul ... / Să te mângâie Dumnezeu / C-așa e la bătaie! / Ș-am scris această carte eu / Căprarul Nicolae...*).

ceas s.n. „timp”: *Și începuse a plânge și ei împreună cu dânsul mult ceas*. Determinantul *mult* pune în evidență semantica determinatului, motiv pentru care GV selectează sintagma *mult ceas* „timp îndelungat”. Înțelesul îndelung păstrat, mai ales în Transilvania, apare, semnificativ, în discursul episcopului Emil Hossu, la marele eveniment de la Alba Iulia: *Acesta-i ceasul Dreptății lui Dumnezeu* [= timpul justiției supreme!] (Felecan, 2021, p. 221).

cetățâni [sic!] s.m. pl., cu semnificația primară „locuitor al unei cetăți”, astăzi perimată prin absența elementului de referință, reperat s.v. *adică, deschis*, în cazul cărora GV a optat pentru alte cuvinte-titlu: *Cetățânii să spăimântară și când căutară, porțile deschise* (s.v. *deschise*)!

făt s.m. „fiu”, prin multiplele atestări din „Alexandria” se confirmă existența acestuia în graiurile basarabene, ca în toată aria nordică, cel mai adesea în expresia *fătul meu!*: *Scriu ție, fătul meu Alexandre, sănătate!* (s.v.). Bogata culegere de texte folclorice culeasă de Teodor Roșculeț (TR) din Basarabia, în anii imediat următori Actului Unirii și publicată, din cauze obiective, abia în 2010 sub titlul *Materialuri folcloristice*, atestă o formă coruptă a cuvântului, care, nerecunoscut, apare într-o interpretare viciată de etimologia populară: (*fă-te frumos*): *Ion fă-te frumos, când o ajuns la curțile șelea să temea-ntra* (TR 46); *Pin somn așa, cum dorme el, femeia o strigat: Împărate fă-ti frumos ci pălești cu dosul mâinii la pânțec!* (id., 49). Nu este lipsit de interes să adăugăm că textele au fost culese de la un bărbat tânăr (26 ani) din Onișcani pentru care deciptarea *făt* > *fă-te* ar reprezenta fie aportul său, fie al colectivității în efortul de a înțelege un cuvânt necunoscut. Poate că nu întâmplător graiurile din Basarabia în locul lui *făt* < lat. *foetus* au promovat diminutivul acestuia *foetus* > *fecior*, remarcabil pentru randamentul său în toată aria nordică, ca termen de adresare (*Măi, fecior!*), deci și în Basarabia: *Și întru acea cetate era o-mpărătează văduvă [...] și avea doi feciori* (s.v. 1.) (= doi fii, ca în aria sudică). Se pare că numai în ținutul amintit s-a conturat secvența *fecior de domn/crai* „prinț”, fapt ce susține frecvența cuvântului: *Iară acolo, aproape de Darie Împărat sta un fecior de domn* (s.v. 2.).

fântână s.f. „izvor”, *Și luo Ivantie apă cu clondirul din fântâna aceea de supt picioarele lui* s.v. Se cuvine să remarcăm concordanța citatului ales cu indubitabilul înțeles „izvor”, prin posibilitatea de așezare a picioarelor lui Ivantie. La fel de bine ales și cazul *femeie*, cu var. *fămeie* s.f. 1. „familie”: *Și aleasă Iraclie tot oameni*

de treabă și cu **femeile** sale. 2. „soție”: Feciorul lui Adam, el au rămas aicea cu **fămeia** și cu copii[i] săi.

Arhaic formal și în sensibilă restrângere regională, **frățâne** (formație analogică după **mămâne**, **tătâne** – v. DA) + pronume posesiv (*Alexandru au scos pre muiere **frățâne-tău** din robie s.v.*), de largă răspândire în sec. al XVI-lea, a supraviețuit în aria septentrională a dacoromânei. De aceea se întâlnește în poezia lui Octavian Goga (*doi pruni **frățâni**...*). Pentru Basarabia contemporană este confirmat în *Dicționar Dialectal V* (= DD). Cu semnificație arhaică, **moșie** s.f. „patrie” figurează în definiția unui principiu, cel al neagresiunii, care trebuie respectat de conducătorii lumii: *De ați fi și împărați, cinste este omului domnie și împărăție la **moșia** lui* (s.v.). Lexemul este atât de viu în poezia lui Eminescu: *Dară iubirea de **moșie** e un zid / Care nu se-nfiorează de-a ta faimă, Baiazid!*

gol adj. atrage atenția prin sensul său cu totul special [despre sabie] „scoasă din teacă, pregătită de atac”: *Găsi pe maică-sa... cu sabia **goală**, în mâini țiind-o* (s.v.). Același adjectiv îl întâlnim peste un secol la Caragiale în piesa *O noapte furtunoasă*, unde personajul Chiriac alerga „cu sabia goală” după „musiu” (= Rică Ventusian).

împărăție s.f. în formula de adresare onorifică *~-a ta*, de altfel generos reprezentat la diverse forme cazuale chiar în citatele ilustrative pentru alte leme: *Pentru aceasta să știi, **Împărăția Ta**, că am și eu 46 000 de muiere călărașe* (s.v. *călăraș*); *Dară pentru ce îți pui capul **Împărății**[i] **Tale** întru acestaș chip?* (s.v. *cap*). Creată, după toate probabilitățile, prin derivare cvasisinonimică după *Sfinția Ta*, spre deosebire de model, formula „copiată”, treptat, a ieșit din uz, poate și pentru că personajul pentru care a fost modelată s-a retras din arena istoriei. Apoi, credem că a intervenit și omonimia, din cauza căreia comunicarea suferea de echivoc: *Noi închinăm **împărăția noastră** la **împărăția ta*** (s. v. *cinste*). Este vorba de forma statală sau de onoare?

întuneric s.n., var. **întunerec** „mulțime (foarte mare)”: *Iară eu stau împotriva a **întunerece** de oameni* s.v. În prezent, semnalăm înțelesul conservat în Muntenia (*Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice* = DGS, vol. II). În aceeași situație, **limbă** s.f. „neam, popor”, ca și loc. adv. *de-a mână* „manual, cu mână” (*Și să încleștară unii cu alții de să tăie tot **de-a mână***), ambele înregistrate în aceeași sursă. Mai adăugăm **stâlp** s.n. „monument funerar”: *Era doi **stâlpi** de marmore poleiți cu aur și era precum **stâlp** dzugrăvit Iraclie – Împărat și pre alt **stâlp** Saramida* s.v. Cu acest sens, **stâlp** apare înregistrat pentru prezent în arealul sudic al României: Muntenia (v. DGS, vol. III). Exemplele, care ar putea continua, probează unitatea ansamblului de limbă română în care atunci Basarabia era parte organică.

Dintre *semantismele semnalate*, în prezent unele ieșite din uz, înregistrarea din „Alexandria” capătă valoare probatorie, în general, și, în special, pentru Basarabia:

aprinseră vb. „dară foc”: *Și nu-i pute opri până nu **aprinseră** capiște idolească* (s.v. *capiște*). Cu această semnificație verbul circulă preponderent, în aria nordică.

chitit adj. „chibzuit”: *Îndată trimise de aduse pre Meemant voevodul, foarte bun veteaz și **chitit*** (s.v.). Semantismul figurează în DA *chiti* 6., pentru jumătatea Moldovei din dreapta Prutului, cu atestări din Creangă și Alecsandri, iar pentru stânga Prutului v. DD II s.v. *chiti*.

primblare s.f. var. s.v. „plimbare”: *Și într-o zi ieșit Alexandru cu pușintei boieri în pădure pentru **pr[i]mblare*** (v. DD IV s.v. *primblat*).

închina vb. „a dăru”: *Scoase Aristotel darurile de la Olimpiada și **închină** lui Alexandru* (s.v.) (v. DD V s.v.).

raclă s.f. „sicriu”: *Ei le făcură la amândoi o **raclă** de aur* (s.v. 1). Cuvântul circula în Moldova istorică, de vreme ce se întâlnește la Creangă (v. *Ivan Turbincă: Să fac o drăguță de **raclă** să steie și împăratul într-însa*).

Lexicul extras de GV reflectă și o anumită dinamică, pertinentă în crearea de variante inedite. Este cazul adjectivului *blajentie* „fericitul”, cu o tranșă finală suspectă: *O, **blajentie** Ivantie! Spune-m în ce Dumnezeu credeți și cui vă închinați?* (s.v.). Cu punctul de plecare *blajin*, noua formație s-ar putea explica prin *solidaritate lexicală* (Coșeriu, 2005, p. 41), proces posibil în limitele sintagmei *blajin Ivantie*. În cadrul acesteia, determinantul a primit de la determinat secvența terminală a acestuia, în scopuri eufonice. Structura *blajentie Ivantie* dobândește o anumită muzicalitate mnemotehnică, girată de termenii componenți în armonie. În același timp, cuvântul nou-creat nu dispune de autonomie lexicală. Prezența sa în comunicare este condiționată de existența sintagmei care se va impune ca atare. Dezmembrarea acesteia duce la anularea variantei nou-create care, în acest mod, este privată de elementul de sprijin. Din acest motiv, E. Coșeriu a definit tipul de relație intercondițională *solidaritate lexicală*. În plus, adăugăm faptul că asemenea formație probează uzul intens al formulei *blajine Ivantie* și că secvențe similare au fost create, în general, la nivel dialectal. Menționăm structura *înălțasă împărăteasă*, în simetrie cu *înălțate împărate*, înregistrată în Bucovina: *Apăi **înălțate împărate**, am venit și eu până la dumnetă. S-o lăudat amărâta asta a me că poate să facă la **înălțasa-mpărăteasă** să facă copchil* (Bârlea, 1966, p. 261).

Am apelat la microilustrarea din cartea populară „Alexandria” cu intenția de a proba atracția autorului pentru cartea veche. Ca urmare a investigațiilor acestuia, cititorul află că, probabil, cea mai cunoscută dintre acest tip de lucrări a circulat în chip firesc și în Basarabia, pentru că provincia aparținea teritorial și lingvistic românității. Copiștii nu ar fi procedat la executarea de variante locale dacă „Alexandria” n-ar fi prezentat interes, la cotele epocii respective, pentru un anumit tronson de public. Masa de particularități reperate de cercetător aproape l-au obligat să le dea atenția cuvenită. Cu pasiune și metodă le-a inventariat de la sunete și până

la alcătuirile pe seama lor. Universul în care s-a adâncit l-a determinat să realizeze studii de fonetică, morfologie, sintaxă, lexic pentru limba „veche și-nțeleaptă” din „Alexandria”. Dintre acestea, parcurgerea rapidă a repertoriului lexical a însemnat, pentru mine, „o lectură cu ecou”. Cu unele dintre lemele, care mi-au atras atenția, mă întâlnisem deja în alte surse ulterioare (v. *supra*). Atestarea acestora, în spațiul de dincolo de Prut înscriu Basarabia, din punctul de vedere al evoluției limbii, și cu acest prilej, în ansamblul românității din care, cu urmări dureroase, avea să fie smulsă peste puțin timp.

A comenta oricât de superficial „Alexandria”, în varianta basarabeană = a vorbi cu reverența de rigoare despre dl. *Galaction Verbeceanu*, omul și cartea fiind inseparabili.

Referințe bibliografice:

1. BÎRLEA, Ovidiu. *Antologie de proză populară epică*. Vol. I. București: Ed. Pentru Literatură, 1966.
2. COȘERIU, Eugeniu. *Limba română – Limbă romanică*. București: Ed. Academiei Române, 2005.
3. *Destin Românesc. Revistă de istorie și cultură*. Chișinău/ București, an VII, 2000, p. 23-28.
4. DGS. *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*. Vol. I-III. București: Ed. Academiei Române, 2009-2011.
5. FELECAN, Nicolae. *Lingvistică și filologie română*. Cluj-Napoca: Ed. Mega, 2020.
6. IORDAN, Iorgu. *Dicționar al numelor de familie românești*. București: Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983.
7. VEREBCEANU, Galaction. O variantă moldovenească a cărții populare „Alexandria”. Text 1. În: *Philologia*. 2014, nr. 1-2, p. 72-136.
8. VEREBCEANU, Galaction. O variantă moldovenească a cărții populare „Alexandria”. Fonetică (2). În: *Philologia*. 2014, nr. 3-4, p. 76-86.
9. VEREBCEANU, Galaction. O variantă moldovenească a cărții populare „Alexandria”. Morfologia (3). În: *Philologia*. 2015, nr. 1-2, p. 80-103.
10. VEREBCEANU, Galaction. O variantă moldovenească a cărții populare „Alexandria”. Sintaxa (4). În: *Philologia*. 2015, nr. 3-4, p. 82-93.